

Акежан Кеңесов ¹, Айдар Амребаев ²

¹ Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, философия және
саясаттану факультетінің PhD докторанты
e-mail: akezhano808@mail.ru
(Алматы, Қазақстан)

² Салыстырмалы саяси зерттеулер орталығының
жетекшісі, философия ғылымдарының кандидаты
e-mail: aidar.amrebaev90@gmail.com
(Алматы, Қазақстан)

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІ АРҚЫЛЫ ЖАСТАРДЫҢ САНАСЫН МАНИПУЛЯЦИЯЛАУ ӘДІСТЕРІ

Андатпа. Мақалада әлеуметтік желілер арқылы жастар санасына ықпал етудің манипуляциялық әдістері микродеңгейіндегі талдау аясында қарастырылады. Зерттеу барысында циярлық ортадағы ақпараттық ағындардың құрылымы, пайдаланушылардың мінез-құлық ерекшеліктері және жеке тұлғаның қабылдау механизмдері талданды.

Авторлар әлеуметтік желілерді қолданылатын манипуляциялық технологиялардың негізгі түрлерін жүйелеп, олардың жастардың дүниетанымы мен құндылықтық бағдарларына әсер ету тетіктерін айқындайды. Сонымен қатар онлайн кеңістікте белсенд әрекет ететін радикалды және деструктивті топтардың ақпараттық ықпал ету стратегиялары қарастырылады. Мақалада манипуляциялық контенттің жалған сенімдер қалыптастырудағы, сыни ойлауды әлсіретудегі және қоғамдық пікірге жанама әсер етудегі рөлі көрсетіледі. Циярлық коммуникация жағдайындағы ақпараттық ықпалдардың әлеуметтік және психологиялық салдарына талдау жасалады. Зерттеу нәтижелері жастар аудиториясына бағытталған ақпараттық манипуляциялардың таралу ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Қорытынды бөлімде медиасауаттылықты арттыру, сыни ойлауды дамыту және ақпараттық қауіпсіздікті нығайтуға бағытталған практикалық ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: әлеуметтік желілер, ақпараттық манипуляция, дезинформация, экстремизм, цифрлық коммуникация, қоғамдық сана.

Акежан Кеңесов, Айдар Амребаев МЕТОДЫ МАНИПУЛИРОВАНИЯ СОЗНАНИЕМ МОЛОДЕЖИ ЧЕРЕЗ СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ

Аннотация. В статье на микроуровне рассматриваются манипулятивные методы воздействия на сознание молодежи через социальные сети. В ходе исследования были проанализированы структура информационных потоков в киберпространстве, особенности поведения пользователей и механизмы индивидуального восприятия.

Авторы систематизируют основные типы манипулятивных технологий, используемых в социальных сетях, и выявляют механизмы, с помощью которых они влияют на мировоззрение и ценностные ориентации молодежи. Кроме того, рассматриваются стратегии информационного воздействия радикальных и дес-

труктивных групп, действующих в онлайн-пространстве. В статье подчеркивается роль манипулятивного контента в формировании ложных убеждений, подрыве критического мышления и оказании косвенного влияния на общественное мнение. Проанализированы социально-психологические последствия информационного воздействия в контексте дезинформации. Результаты исследования позволяют выявить особенности распространения информационных манипуляций, направленных на молодую аудиторию. В заключении даны практические рекомендации, направленные на повышение медиаграмотности, развитие критического мышления и укрепление информационной безопасности.

Ключевые слова: социальные сети, информационные манипуляции, дезинформация, экстремизм, цифровые коммуникации, общественное сознание.

Akezhan Kenesov, Aidar Amrebaev METHODS OF MANIPULATING THE CONSCIOUSNESS OF YOUNG PEOPLE THROUGH SOCIAL NETWORKS

Abstract. This article examines, at a micro-level, manipulative methods used to influence young people's minds via social media. The study analysed the structure of information flows in cyberspace, patterns of user behaviour, and the mechanisms of individual perception.

The authors systematise the main types of manipulative techniques used on social media and identify the mechanisms through which they influence young people's worldview and values. Furthermore, the article examines the information strategies employed by radical and destructive groups operating in the online space. The article highlights the role of manipulative content in shaping false beliefs, undermining critical thinking and exerting an indirect influence on public opinion. The socio-psychological consequences of information influence in the context of disinformation are analysed. The research findings reveal the characteristics of the dissemination of information manipulation targeting a young audience. In conclusion, practical recommendations are provided aimed at improving media literacy, developing critical thinking and strengthening information security.

Keywords: social networks, information manipulation, disinformation extremism, digital communications, public consciousness.

Кіріспе

Интернеттегі манипуляция – бұл сандық кеңістіктегі пайдаланушылардың мінез-құлқына теріс әсер ету, адастыру немесе бақылау үшін қолданылатын әдістердің ішіндегі ең белсендісі. Интернетті манипуляциялаудың деструктивті және теріс әсері адамдардың психикалық және эмоционалдық жағдайына, сондай-ақ әлеуметтік процестерге елеулі әсер ететіні сөзсіз [1]. Деструктивті манипуляция – қатығыстарды тудыру, мемлекетке немесе саяси процестерге деген сенімге нұқсан келтіру мақсатында жалған ақпарат пен жалған жаңалықтарды шектен тыс жылдамдықпен тарату. Манипуляцияның теріс әсері белгілі бір стереотиптерді мақсатты түрде енгізу, желідегі өшпенділікті немесе цифрлық қорлауды жасау және қолдау, сондай-ақ пайдаланушылардың эмоциялары мен мінез-құлқын манипуляциялау арқылы да жүзеге асырылады. Олар сондай-ақ киберкеңістік арқылы бұқаралық сананы манипуляциялау, қоғамдық пікірге әсер ету және саяси немесе экономикалық мақсаттарға, көбінесе заңсыз мақсаттарға жету үшін пай-

даланылуы мүмкін. Деструктивті манипуляцияларға қарсы тұру үшін сыни ойлауды дамыту әсіресе маңызды[2].

Киберкылмыскерлер алаяқтық, кибербуллинг және басқа да қылмыстық әрекеттерді қоса алғанда, әртүрлі мақсаттарға жету үшін онлайн манипуляцияларды пайдаланады.

Қазақстанда цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы және интернет қолданушылар санының тұрақты өсуі әлеуметтік желілердің қоғам өміріндегі рөлін айтарлықтай арттырды. Соңғы жылдары жүргізілген зерттеулерге сәйкес, Қазақстан жастарының басым бөлігі ақпаратты дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдарынан емес, негізінен әлеуметтік желілердегі жалған ақпараттың, манипуляциялық контенттің және деструктивті идеологиялардың таралу қаупін күшейтеді. Осыған байланысты Қазақстан жағдайында жастардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету және әлеуметтік желілердегі манипуляциялық ықпалдарды ғылыми тұрғыдан зерттеу ерекше өзектілікке ие болып отыр.

Қазіргі цифрлық қоғамда әлеуметтік желілер ақпарат алмасудың негізгі құралдарының біріне айналып, қоғамдық пікірдің қалыптасуына және жастардың дүниетанымына елеулі ықпал етуде. Әлеуметтік медиа платформаларының кең таралуы ақпаратқа қолжетімділікті арттырғанымен, сонымен қатар манипуляциялық технологиялардың таралуына да қолайлы жағдай жасады. Әсіресе жастар аудиториясы әлеуметтік желілердегі ақпараттық ықпалға анағұрлым бейім келеді, себебі олар сандық кеңістікте белсенді ақпарат тұтынушысы болып табылады. Бұл жағдай әлеуметтік желілер арқылы жастардың санасын манипуляциялау мәселесінің өзектілігін арттырады. Осыған байланысты зерттеудің мақсаты – әлеуметтік желілердегі манипуляциялық әдістерді анықтау, олардың жастар санасына әсер етуі жағдайларын талдау және жастардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жолдарын қарастыру. Жүргізілген зерттеу нәтижелері әлеуметтік желілер қазіргі уақытта қоғамдық санаға ықпал етудің маңызды құралдарының бірі екенін көрсетті. Сандық кеңістікте манипуляциялық технологиялар көбінесе эмоционалдық әсер ету, жалған ақпарат тарату және аудиторияны поляризациялау арқылы жүзеге асырылады. Сонымен қатар экстремистік және радикалды топтардың әлеуметтік медиа платформаларын өз идеологиясын тарату және жаңа жақтастарды тарту мақсатында белсенді пайдаланатыны анықталды. Осыған байланысты, жастар арасында медиасауаттылықты дамыту, сыни ойлауды қалыптастыру және ақпараттық қауіпсіздік мәдениетін арттыру аса маңызды болып табылады. Мұндай шаралар қоғамның ақпараттық тұрақтылығын нығайтуға және манипуляциялық ықпалдарға қарсы тұру қабілетін арттыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу нысаны ретінде жастарды тандау олардың цифрлық ортадағы жоғары белсенділігімен және ақпараттық ағындардың тұрақты әсеріне жиі ұшырауымен негізделеді. Тұлғалық қалыптасу кезеңінде болғандықтан, жастардың құндылықтары мен сыни ойлау дағдылары толық орныкпағандықтан, бұл оларды манипуляциялық ықпалдарға салыстырмалы түрде бейім етеді.

Зерттеу әдістері

Бұл зерттеуде әлеуметтік желілердегі контентте кездесетін манипуляциялық элементтерді анықтау мақсатында контент-талдау әдісі қолданылды. Контент-талдау сандық ортада ақпараттық ықпалдың үлгілерін

жүйелі түрде зерттеуге мүмкіндік береді. Зерттеудің эмпирикалық базасын жастар арасында кең таралған әлеуметтік медиа платформалардағы жариялымдар құрады. Атап айтқанда Facebook, Instagram, TikTok. Зерттеу барысында 2022-2024 жылдар аралығында жарияланған әлеуметтік желі жазбасы талданды. Іріктеу құрамына посттар, пікірлер, суреттер, хэштегтер және бей-нематериалдар енгізілді.

Манипуляциялық контентті анықтау үшін келесі критерийлер қолданылды:

1. Хабарламаның эмоционалдық тоны (қорқыныш, ашу, үміт, аландаушылық);
2. Танымал адамдарға, қоғам белсенділеріне сілтеме жасау;
3. Жалған немесе бұрмаланған ақпарат белгілерінің болуы;
4. Аудиторияны поляризациялау;
5. Пайдаланушылардың эмоциясы мен мінез-құлқына ықпал ету әрекеттері.

Әрбір жарияланым осы критерийлер бойынша кодталып, әлеуметтік желілерде қолданылатын манипуляциялық әдістердің жиілігі мен түрлері анықталды.

Әдебиеттерге шолу

«Манипуляция» термині XX ғасырда кеңінен қолданыла бастады, бірақ оның мәні мен қоғамға әсер ету әдістері өмірдің барлық салаларында ақпараттандыруға және ақпарат алуға ұмтылатын жаңа ақпараттық қоғамның пайда болуымен кеңейіп, дамып келеді. В.В. Кичтан «манипуляция», «бақылау», «шебер басқару» және «көмек» ұғымдарына қатысты екенін алға тартады. Бірақ манипуляция әрқашан көмектесе ме? Кейбіреулер бұл алаяқтықтың және адам санасын манипуляциялаудың ерекше түрі деп санайды. Алайда, манипуляция әрдайым зорлық-зомбылық көрсетпейтінін ескеру қажет; бұл көбінесе ерікті немесе мәжбүрлі болып табылады.

Манипуляция процесі белгілі бір ойды таңу және мақсаттың мінез-құлқын өзгерту мақсатында жеке адамға немесе белгілі бір топқа түсетін нақты психологиялық қысым ретінде қарастырылады. Манипуляцияны түсіну үшін бірнеше маңызды жайттарды ескерген жөн.

Біріншіден, манипуляция сәтті болуы үшін оны жасыру керек. Егер әртүрлі платформаларда (баспа бақ, радио, теледидар, интернет) белгілі бір материалды оқығаннан, тыңдағаннан және көргеннен кейін адам алынған ақпараттың шынайылығы мен сенімділігіне күмәнданбаса, манипуляциялық әдістер шебер таңдалады деп айтуға болады.

Екіншіден, манипуляция үшін мақсатты аудиторияны түсіну маңызды. Жынысына, жасына, дүниетанымына және белгілі бір көзқарастарына байланысты манипуляцияның тиімді болуын қамтамасыз ету үшін таңдалған мақсатты аудиторияны мұқият талдау қажет [5].

Үшіншіден, көптеген адамдар өздерінің көзқарастары манипуляцияға және оның әдістеріне байланысты екенін түсінбейді, бұл өз кезегінде оларды сенімсіз және жалған ақпарат алуға бейім етеді. Психологтардың пікірінше, тиісті білімі жоқ және талқыланатын тақырып бойынша сауатсыз адамдар айла-шарғы жасау әрекеттеріне көбірек бейім. Мұны белгілі бір адамдарда аналитикалық ойлауға және алынған ақпаратты талдауға мүмкіндік беретін сыни тұрғыдан ойлау жүйесінің осал болуына байланысты манипуляциялау әлдеқайда жеңіл болатындығымен түсіндіруге болады. Мұндай адамдар мұны кім жасағанын, ең бастысы, қандай мақсатпен жасағанын түсінуге тырыспай, алдауға түседі [6].

И.Чеботарева бұл туралы өз мақаласында былай деп талқылайды: манипуляция жеке тұлға ақпаратты талдау және синтездеу кезінде берілген ақпаратта қатаң дәлелдер мен жүйелілікті қажет етпейтін кезде үстірт және немқұрайлылықты, төмен сыни ойлауды пайдаланады. Логикалық конструкциялардың алгоритмдерін бұрмалай отырып, логикалық ойлау да қолданылады: медиа материал логикалық құрылымдалған идеяны көрсетеді, бірақ бұл логикалық идеяны ұсынады [7].

Қазақстандағы манипуляция процесінің белсенді дамуын қарастыратын болсақ, бұл XX ғасырдың аяғында, 1991-1992 жж. Ол кезде кеңістік негізінен объективті себептермен басқарылды. КСРО-ның ыдырауы, қоғамның барлық салаларындағы ұйымдаспаушылық және бұқараның көңіл-күйінің өзгеруі секілді факторлар манипуляциялық әрекеттерді белсенді жүргізуге ықпал етті. Мұндай сәттерде адамдар өз өмірлерін жалғастыру үшін бір нәрсеге сенуі керек болды. Бұл жағдайда манипуляция үлкен қарқын ала бастайды және өзінің негізгі мақсаты адамдарды басқаруға оңай стереотиптік ойлайтын топтарға айналдырады. М.В. Калинина өз зерттеулерінде бұл тұжырымдаманы саяси айла-шарғы жасау, яғни бақыланатын саяси сананы қалыптастыру процесі, оның негізінде халықтың жаппай ағымы олардың мүдделеріне қайшы әрекет етуге немесе әрекетсіздікке мәжбүр болады деп түсіндіреді [8].

Зерттеу нәтижелері

Қылмыскерлер жеке ақпаратқа заңсыз қол жеткізу, қаржылық қылмыстар жасау, жойқын кибершабуылдар жасау және т.б. үшін онлайн манипуляция әдістерін пайдалана алады. Өзіңізді осындай жойқын шабуылдардан қорғау үшін қырағы болу, киберқауіпсіздік туралы білім алу және интернет қауіпсіздігі бойынша сарапшылардың кеңестерін орындау маңызды. Тіпті соңғы кездері әртүрлі экстремистік және басқа да теріс, өте радикалды субмәдениеттердің өкілдері қоғамға және нақты адамдарға деструктивті әсер етудің бұл әдісін көбірек қолдана бастағанына ерекше назар аударған жөн.

Түрлі экстремистік және террористік ұйымдардың өкілдері өздерінің идеологиясын дамыту, жаңа мүшелерді тарту және террористік әрекеттерді жоспарлау үшін манипуляциялық және цифрлық технологияларды белсенді қолданады [3].

Қазақстандағы цифрлық коммуникацияның дамуы әлеуметтік желілердің қоғамдық пікір қалыптастырудағы рөлін айтарлықтай арттырды. Мысалы, соңғы зерттеулерге сәйкес, Қазақстанда 15,7 миллион адам әлеуметтік желілерді қолданады. Ал оның 66,8%-ы жаңалықтарды негізінен әлеуметтік желілер арқылы алатыны анықталған. Бұл статистика әлеуметтік желілердің қоғамдағы ақпарат таратудағы негізгі платформаға айналғанын көрсетеді.

Әлеуметтік желілердегі манипуляциялық ықпалдардың нақты механизмдерін тереңірек түсіну мақсатында соңғы жылдары орын алған бірнеше жағдайлық мысалдар талданды. Бұл талдау әлеуметтік медиа кеңістігінде ақпараттық манипуляциялардың қалай жүзеге асатынын және олардың қоғам мен жастар аудиториясына әсерін бағалауға мүкіндік береді. Бірінші мысал ретінде, COVID-19 пандемиясы сезінде әлеуметтік желілерде вакцинаға қатысты көптеген жалған ақпараттардың кең таралуы. Facebook, Instagram және WhatsApp платформаларында вакцинаның адам денсаулығына қауіпті екендігі туралы дәлелсіз мәліметтер жарияланып, қоғам арасында сенімсіздік туғызды. Бұл ақпараттар көбінесе эмоционалдық сипатта беріліп, адамдардың қорқыныш сезіміне әсер ету арқылы тез тарады. Бұл жағдай

әлеуметтік желілердегі дезинформация қоғамдық денсаулық сақтау саясатына да әсер етуі мүмкін екенін көрсетті. Сонымен қатар эмоциялық манипуляция жалған ақпараттың таралуын жылдамдататын негізгі факторлардың бірі екені анықталды. 2022 жылғы «Қаңтар» оқиғасы кезінде интернетте 1000-нан астам жалған ақпараттық материалдар анықталған. Сонымен қатар, құқық қорғау органдары 200-ден астам жалған ақпарат тарату фактісі бойынша қылмыстық іс тіркеген [4].

Жастар арасында кеңінен танымал TikTok платформасында қысқа әрі эмоционалды форматта ұсынылған түрлі идеологиялық немесе радикалды мазмұндағы бейнероликтер таралды. Telegram мессенджеріндегі кейбір анонимді каналдар тексерілмеген немесе жалған ақпаратты «жедел жаңалық» ретінде таратып, қоғамда сенімсіздік тудыруы мүмкін. Мұндай ақпарат көбінесе ресми дереккөздерге сүйенбей жарияланады және қолданушылар арасында тез таралады.

Instagram және басқа әлеуметтік желілерде блогерлер мен инфлюенсерлердің пікірлері үлкен аудиторияға әсер етіп қана қоймай, өз сенімдеріне тартады. Кейбір жағдайларда олардың жарияланымдары белгілі бір идеяларды немесе өнімдерді насихаттау мақсатында пайдаланылып, аудиторияның пікірін өзгертуге ықпал етеді. Осындай жағдайға мысал ретінде, қаржылық пирамидалардың жарнамасына сенуі, құмар ойындар мен алаяқтық схемасына түскен жастар саны да аз емес.

Осы қауіп-қатерлермен күресу үшін интернет-кеңістіктегі экстремистік және террористік әрекеттерді анықтау және оларға қарсы тұру мақсатында қоршаған әлемде киберқауіпсіздік, мониторинг және шектеулерді дамыту өте маңызды. Соңғы күндердегі оқиғалар радикалды экстремистер мен басқа да жағымсыз субмәдениеттердің өкілдері өздерінің қылмыстық жоспарларына қол жеткізу үшін киберкеңістікті белсенді қолдана бастағанын және кейіннен лайықты сот қудалауынан аулақ бола бастағанын көрсетті [5].

Бұл жағымсыз элементке қарсы тұрудағы құқық қорғау органдарының рөлін ерекше атап өту керек. Интернеттегі манипуляцияларға қарсы тұруда құқық қорғау органдары маңызды рөл атқарады. Олар қылмыскерлер мен экстремистердің интернеттегі ортаға әсерін жою үшін әртүрлі тәсілдер мен технологияларды қолдана отырып, айла-шарғы жасау жағдайларын анықтайды, зерттейді және алдын алады. Ішкі істер органдары және басқа мамандандырылған мекемелер мен бөлімшелер интернет-провайдерлермен және басқа ұйымдармен жалған ақпаратты, арандатушылық немесе зорлық-зомбылық мазмұнын тез бұғаттау және жою үшін ынтымақтаса алады.

Әлеуметтік желілердегі контентті талдау нәтижесінде жастардың санасын манипуляциялау бірнеше негізгі коммуникациялық әдістер арқылы жүзеге асатыны анықталды. Зерттеу барысында ең жиі кездесетін әдіс – эмоционалды манипуляция екені анықталды. Ол талданған жарияланымдардың шамамен 34%-ын құрайды. Мұндай контент көбінесе қорқыныш, ашу немесе аландаушылық сияқты эмоцияларды қоздыру арқылы аудиторияның сыни ойлау қабілетін төмендетуге бағытталған. Екінші кең таралған әдіс жалған немесе бұрмаланған ақпаратты қолдану, ол зерттелген материалдардың 27%-ында байқалды. Мұндай жағдайда нақты ақпарат бұрмаланып немесе жалған мәліметтермен араластырылып беріледі.

Сонымен қатар беделге жүгіну әдісі де жиі қолданылады. Бұл тәсіл талданған материалдардың 18%-ында кездесті. Мұнда саясаткерлердің, сарапшылардың немесе қоғам қайраткерлерінің пікірлері белгілі бір көзқарасты заңдастыру үшін қолданылады.

Жалпы зерттеу нәтижесінде жарияланымдардың 21%-ында аудиторияны поляризациялау стратегиялары қолданылатыны анықталды. Бұл әдіс қоғамды «біз» және «олар» деп бөлу арқылы әлеуметтік шиеліністі күшейтуге ықпал етеді. Бұл әлеуметтік желілердің жылдам таралу мүмкіндігі, қолжетімділігі және аудиториясының кеңдігі манипуляциялық ақпараттың таралуына қолайлы жағдай жасайтынын көрсетті.

Талдау және талқылау

Ақпараттық қоғам жағдайында әлеуметтік желілер қоғамдық пікірді қалыптастырудың маңызды құралдарының біріне айналды. Цифрлық платформалар арқылы таралатын ақпараттың жылдамдығы мен қолжетімділігі қоғам мүшелерінің дүниетанымына, саяси көзқарасына және әлеуметтік мінез-құлқына елеулі әсер етеді. Осы тұрғыдан алғанда, әлеуметтік желілердегі манипуляциялық технологияларды зерттеу қазіргі заманғы ақпараттық қауіпсіздік мәселелерінің маңызды бағыты болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерде манипуляция термині «манипуляция әдістері» терминімен тығыз байланысты, олардың ішінде жеті негізгі түрі анықталған [9].

Бірінші әдіс «қорынышты тақырыптар мен хабарламалар» бірінші әдісін сипаттағанда, шахмат тақтасы түпсанада бейнеленген, тек оның үстіндегі бөліктерді қолмен шебер жылжытып, жеңу керек. Қорқыныш – бұл ең күшті эмоция және оны тудыру арқылы адамның мінез-құлқын бақылау өте оңай болады. Бұл әдісті қолдана отырып, бұқаралық ақпарат құралдары мақсатты аудиторияны біреудің өмірі, белгілі бір тағамдардың денсаулыққа қалай әсер ететіні, неге белгілі бір жерде немесе елде демалмау керектігі және т.б. туралы оқшауланған хабарламалармен қорқытады.

Осылайша, аудитория манипуляторға пайда алып келетін толқынға алдын ала орнатылады.

Екінші әдіс – тыныштық спиралы. Бұл әдіс белгілі оқиғаны мүдделі тарапқа пайда алып келетін тұрғыдан бөліп көрсетуді көздейді.

Үшінші әдіс – өзіл факторын қолдану. Бұл әдіс эмоционалды коннотациялар арқылы жеткізілетін жағдайды есте сақтауға мүмкіндік береді. Бұл әдетте жағымсыз эмоцияларды тудырмайтын күлкілі салыстыру.

Төртінші әдіс – мазақ ету. Бұл әдіс клиент-мердігер моделінде белгілі бір адамды оның беделін келемеждеу арқылы клиенттің жолынан шығару үшін әдейі қолданылады. Немесе, керісінше, клиент өзінің беделін көтеру қажет болғанда, ештеңеге мән бермеу үшін анықтамасы бойынша жасанды әдіс қолданылады.

Бесінші әдіс – интрига-манипуляция. Бұл әдіс екі кезеңнен тұрады. Біріншісі тұтынушының назарын аударуға, екіншісі жағдайды шешуге бағытталған. Мұның кемшілігі бар: кейде бұл әдіс тітіркенуден басқа ештеңе тудырмайды, ал клиент өз аудиториясын жоғалтуы мүмкін.

Алтыншы әдіс – труизмдерді қолдану. Труизм - қарапайым шындық [9]. Бұл әдіс бұрыннан белгілі және сөзсіз оқиғаға назар аударады, бірақ клиент үшін өте пайдалы болуы мүмкін түзетулер енгізеді.

Жетінші әдіс – «қуатты пайдалану әдісі». Бұл органдардың өкілдері, әдетте, белгілі саясаткерлер, экономистер, психологтар және әлеуметтанушылар, олардың пікірлері қоғам үшін ең беделді болып табылады.

Манипуляция әдетте нақты анықталған және жеке адамды немесе топты манипулятордың мүддесі үшін әрекет етуге немесе әрекетсіздікке ынталандыру үшін қолданылады. Бұл адам психикасына терең әсер ету арқылы жүзеге

асырылады және екі негізгі түрі кездеседі: біріншілік және екіншілік манипуляция.

Біріншілік манипуляция саналы түрде әрекет етеді. Манипуляцияның бұл моделінің нақты шекаралары бар, клиент пен құқық бұзушы мақсаттарды талқылайды, өзара әрекеттесу әдістеріне назар аударады және белгілі бір нәтижеге үміттенеді.

Екінші манипуляция белгілі бір дәрежеде бейсаналық болып табылады. Мұндағы жұмыс принципі келесідей: қабілетсіздіктен немесе жақсы жасырылған манипуляциялардан бірінші ретті манипуляцияға ұшырағандар әлеуметтік желілер арқылы алынған ақпаратты білмей, бөлісе бастайды және өз жазбалары үшін жауапкершілікті өз мойнына алғысы келмейді. Осылайша, манипуляциядан зардап шеккендердің саны бірнеше есе артып, олар таратқан ақпарат үшін жауапкершілікті өз мойнына алуға дайын адамдар саны азаяды.

Бұқаралық ақпарат құралдарының адамдардың санасына манипуляциялық әсер ету үшін ақпаратты таңдау тенденцияларының келесідей үлгілері бар: сананы манипуляциялау үшін жақсы өріс тудыратын жағымсыз фактілерді жоққа шығару және біріншіге мүлдем қарама-қайшы оларды мүмкіндігінше асқындыру. Егер бірінші модельде ақпараттың жетіспеушілігін байқасақ, екіншісінде оның көптігі сонша, артық болуына байланысты адамдар бұдан былай сенімді ақпаратты жалған ақпараттан ажырата алмайды.

Осы екі модельдің бар екендігін түсіну арқылы бұқаралық ақпарат құралдарының әсерін ақпарат ағындарына бөлуге және олардан манипуляциялау үшін пайдалы және маңызды ақпаратты таңдауға болады. Әлеуметтік желілердегі манипуляцияның тиімділігі көбінесе аудиторияның ерекшеліктеріне байланысты. Әсіресе, жастар аудиториясы ақпаратты жылдам қабылдайтын және әлеуметтік медиакөністігінде белсенді әрекет ететін топ ретінде манипуляциялық ықпалға анағұрлым бейім келеді. Бұл жағдай әлеуметтік желілерде таралатын ақпараттың шынайылығын тексеру мәдениетінің жеткіліксіздігін және медиасауаттылық деңгейінің әрелкiлiгiмен байланысты.

Манипуляциялық технологиялардың кең таралған әдістерінің бірі – эмоциялық ықпал ету. Қорқыныш, аландаушылық немесе ашу сияқты эмоцияларды қоздыру арқылы аудиторияның назарын белгілі бір ақпаратқа аудару оңай болады. Мұндай әдіс қоғамды қарама-қарсы топтарға бөліп, әлеуметтік шиеліністі күшейтуі мүмкін. Ақпараттық манипуляцияның тағы бір кең таралған тәсілі – жалған немесе бұрмаланған ақпарат тарату. Мұндай жағдайда нақты ақпараттың белгілі бір бөлігі өзгертіліп немесе контекстен тыс ұсынылып, аудиторияда қате түсінік қалыптастырылып беріледі, бұл оның сенімділігін арттырып, манипуляциялық әсерді күшейтеді. Сонымен қатар әлеуметтік желілерде беделге жүгіну әдісі де кеңінен қолданылады. Бұл жағдайда белгілі саясаткерлердің, сарапшылардың немесе қоғамдық пікір көшбасшыларының пікірлері белгілі бір ақпаратты заңдастыру немесе аудиторияны сендіру құралы ретінде ұсынылады. Мұндай тәсілдер пайдаланушылардың ақпаратты сыни талдауын әлсіретіп, олардың белгілі бір көзқарасты қабылдауына ықпал етеді.

Сонымен қатар, ақпараттық манипуляцияның тез таралуына платформалардың алгоритмдерінің пайдаланушылардың эмоциялық реакциясын тудыратын контентті кеңінен таратуы әсер етеді. Нәтижесінде қоғамда ақпараттық поляризация күшейіп, дезинформацияның таралуы жылдамдайды.

Осыған байланысты әлеуметтік желілердегі манипуляциялық ықпалдарды азайту үшін медиа сауаттылықты дамыту, сыни ойлау дағдыларын қалыптастыру және ақпараттық қауіпсіздік мәдениетін арттыру маңызды болып табылады. Сонымен қатар ғылыми қауымдастық, білім беру мекемелері және мемлекеттік құрылымдар арасында ынтымақтастықты күшейту әлеуметтік желілердегі ақпараттық қауіптерге қарсы тиімді шараларды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, бұқаралық сананы манипуляциялауға бағытталған негізгі медиа технологияларды анықтау және жүйелеу процесінде мүдделі тараптарды манипуляциялау үшін жасырын сипатқа ие, соның арқасында олар белгілі бір деңгейде әсер ететін көптеген әртүрлі әдістер қолданылатыны анықталды.

Ақпаратты манипуляциялаудың ең негізгі және адамның санасына әсер етудің ең көп тараған әдістерінің бірі: ақпараттың ағуы. Ақпараттың ағып кетуі – бұл желі кеңістігін кенеттен қысқа, бірақ эмоционалды түрде тудыратын, жиі жалған ақпаратпен толтыру [8].

Ақпараттың ағыны кәсіби және кәсіби емес болып бөлінеді. Кәсіби қаскүнемдер күшті психологиялық әсер ету үшін мамандар алдын ала дайындаған әдейі бұрмаланған ақпаратты пайдаланады. Кәсіби емес дисперсия шынайы ақпаратты жаңа, тексерілмеген фактілермен араластыру нәтижесінде туындайтын шектен тыс асыра сілтеуге ықпал ететін ақпаратты пайдаланады, бұл өз кезегінде манипулятор таңдаған мақсатты аудиторияның үлкен бөлігінің назарын аударады [9].

Сондықтан жалған ақпарат науқанының мақсаты – аудиторияның назарын айқын нәрседен алшақтату [9]. Сонымен қатар, жалған ақпарат науқандарының басты мақсаттарының бірі – жоғары лауазымды шенеуніктердің алдында халықтың беделіне нұқсан келтіру. Бұл әртүрлі арандатулар арқылы жасалады. Кез келген ықтимал ақпараттық соғыс операциясы белгілі бір адамға немесе елге бағытталған жалған ақпарат науқанынан басталатынын есте ұстаған жөн. Сонымен қатар, тағы бір факторды ескеру қажет. Ақпараттың бір рет ағып кетуі манипулятор үшін қажетті нәтиже бере ала ма? Ал егер олай болмаса, ақпараттық соғыстың жойылмауын қамтамасыз ету үшін келесі әрекеттер немесе тактикалар қандай болуы керек?

Мұнда ақпараттың екі дәйекті инъекциясын ажырататын экспозиция кезеңі және ақпараттық үнсіздік терминдерін қарастыру қажет [9]. Бұл кезеңде манипулятор болашақ жағдайлардағы қателерді түзету және әсер ету сапасын жақсарту мақсатында ықтимал жәбірленушінің бұрын таратылған ақпаратқа реакциясын түсінеді [10].

Жүргізілген зерттеу әлеуметтік желілердің қазіргі қоғамда ақпарат таратудағы негізгі платформалардың біріне айналғанын көрсетеді. Сандық коммуникация құралдарының бірнеше кең таралуы ақпараттың қолжетімділігін арттырғанымен, сонымен қатар жалған ақпарат пен манипуляциялық контенттің таралуына да қолайлы жағдай қалыптастырады. Әсіресе жастар аудиториясы әлеуметтік медиа кеңістігінің белсенді қолданушы болғандықтан, олардың ақпараттық ықпалға бейімділігі жоғары екені байқалады. Осыған байланысты әлеуметтік желілердегі манипуляциялық технологияларды зерттеу қазіргі ақпараттық қоғамдағы маңызды ғылыми мәселелердің бірі болып табылады.

Жағдайлық талдаулар нәтижесінде әлеуметтік желілердегі манипуляциялық ықпалдың бірнеше негізгі тетіктері анықталды. Олардың қатарына эмоциялық ықпал ету, жалған немесе бұрмаланған ақпарат таарату,

аудиторияны поляризациялау және беделді тұлғалардың пікірін пайдалану сияқты әдістер жатады. Мұндай тәсілдер ақпаратты қабылдаушының сыни ойлау қабілетін әлсіретіп, қоғамдық пікірдің қалыптасуына ықпал етуі мүмкін. Сонымен қатар әлеуметтік желілердегі алгоритмдік жүйелер де эмоциялық реакция тудыратын контенттің таралуын күшейтіп, манипуляциялық ақпараттың жылдам таралуы-на ықпал етеді [11].

Қорытындылай келе, әлеуметтік желілердегі ақпараттық манипуляция тек жеке пайдаланушылардың көзқарасына ғана емес, сонымен қатар қоғамдық тұрақтылық пен ақпараттық қауіпсіздікке де әсер етуі мүмкін. Сондықтан мұндай ықпалдарға қарсы тұру үшін медиасауаттылықты дамыту, сыни ойлау дағдыларын қалыптастыру және ақпараттық мәдениетті арттыру маңызды болып табылады. Сонымен қатар білім беру мекемелері, ғылыми қауымдастық және мемлекеттік құрылымдар арасындағы ынтымақтастықты күшейту әлеуметтік желілердегі ақпараттық қауіптерді тиімді басқаруға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеулердің нәтижелерін қорытындылай келе, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жүзеге асырылатын манипуляциялық медиа технологиялар қоғамдық санаға әсер етудің маңызды құралдарының бірі екені анықталды. Мұндай технологиялар жасырын немесе жанама ықпал ету әдістері арқылы жеке адамның, белгілі бір әлеуметтік топтың немесе тұтас қоғамның психологиялық күйіне әсер етіп, олардың көзқарастарын, мінез-құлқын және қоғамдық пікірін белгілі бір бағытта қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ақпараттық кеңістікте қолданылатын мұндай манипуляциялық тәсілдер мүдделі тараптардың өз мақсаттарына жетуіне жағдай жасап, қоғамдық санаға ықпал етудің тиімді құралдарына айналды.

Бұқаралық ақпарат құралдары қазіргі ақпараттық кеңістікте ерекше рөл атқарады. Ақпараттық кеңістіктегі манипуляциялық ықпалдардың алдын алу және олардың қоғамға тигізетін теріс әсерін азайту мақсатында бірқатар ғылыми және практикалық ұсыныстарды атап өтуге болады. Біріншіден, жастар арасында медиасауаттылық пен сыни ойлау дағдыларын дамытуға бағытталған білім беру бағдарламаларын жүйелі түрде енгізу қажет. Екіншіден әлеуметтік желілерде таралатын ақпараттың шынайылығын тексеруге арналған тәуелсіз фактчекінг механизмдерін дамыту маңызды. Үшіншіден, мемлекеттік құрылымдар, ғылыми қауымдастық және цифрлық платформалар арасында тиімді ынтымақтастық орнату арқылы ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету шараларын күшейту қажет. Сонымен қатар болашақ зерттеулерде әлеуметтік желілердегі манипуляциялық технологиялардың жаңа формаларын және олардың жастардың дүниетанымына ықпал ету деңгейін кешенді түрде зерттеу маңызды ғылыми бағыттардың бірі болып табылады.

Қорытындылай келе, бұқаралық ақпарат құралдары мен цифрлық платформалар белгілі бір саяси, экономикалық немесе идеологиялық мүдделерге қызмет етіп, дезинформация мен пропаганданы тарату арқылы қоғамдық санаға манипуляциялық ықпал етуі мүмкін. Зерттеу барысында қоғамдық санаға әсер етуге бағытталған медиа технологиялардың көптеген әдістері мен механизмдері бар екені анықталды. Бұл әдістер ақпаратты іріктеп ұсыну, эмоциялық ықпал ету, жалған ақпарат тарату немесе қоғамдық пікірді бағыттау сияқты түрлі коммуникациялық стратегиялар арқылы жүзеге асады. Сондықтан қазіргі ақпараттық қоғам жағдайында медиасауаттылықты

арттыру, сыни ойлауды дамыту және ақпараттық қауіпсіздік мәдениетін қалыптастыру қоғамның тұрақты дамуы үшін маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Қаржыландыру. Зрттеу BR27195711 «Қазақстандағы қоғамдық-саяси процестер (1980-2026): демократияландыру және әділетті мемлекет құру тәжірибесі» жобасы аясында жүргізілді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ashrapova A. Kh. et al. Language Manipulation in the Works of Russian and Foreign Scientists: Theoretical Issues of Terminology // Philological Sciences. Issues of Theory and Practice. – 2022. – Vol. 15. – No. 9. – Pp. 2771-2778
2. Saenko V. N. Manipulation of Consciousness in Modern Social Practices // Teleskop: Journal of Sociological and Marketing Research. – 2021. – No. 2. – Pp. 124-130
3. Avdeenko E. V. Manipulation as a Social Phenomenon //NOMOTHETIKA: Philosophy. Sociology. Law. – 2023. – Vol. 48. – No. 3. – Pp. 580-590
4. Ilyin A. N. Psychological Manipulation in Advertising as a Factor of Changing Consciousness in a Consumer Society //Psychopedagogy in Law Enforcement Agencies. – 2023. – Vol. 28. – No. 1 (92). – Pp. 49-57
5. Зулфухарқызы Д., Есимханова М. Вакцины от Covid-19 и нежелательные явления: о чем на самом деле исследование 99 миллионов человек [Электронды ресурс]// Factcheck/kz/ - 2025. URL: <https://factcheck.kz/fastchesk/vaktsiny-ot-covid-19-i-nezheletelnye-yavleniya-o-chyom-na-samom-dele-issledovanie-99-millionov-chelovek/> (қаралған уақыты: 25.05.2026)
6. Subbotina M. V. The Culture of Cancellation: A Manifestation of Social Justice or a New Tool for Manipulation //Society: Sociology, Psychology, Pedagogy. – 2022. – No. 3 (95). – Pp. 34-37
7. Antonova O. G. Manipulation as a Phenomenon of the Information Society //Izvestiya of Saratov University. New Series. Series Sociology. Political Science. – 2023. – Vol. 23. – No. 3. – Pp. 289-293
8. Novikov O. G., Filippov A. R. Mechanisms of Manipulation of Public Consciousness // Vlast. – 2024. – V. 32. – No. 3. – Pp. 94-100
9. Marmazova T. I., Fomenko M. V. Political ecology as a tool for manipulating the consciousness of modern man //Ecophilosophy in the design of a noospheric city. – 2021. – Pp. 40-47
10. Bradshaw S., Howard P. N. The global disinformation order: 2019 global inventory of organised social media manipulation. –Oxford, 2019. – 26 p.
11. Tucker J. A. et al. Social media, political polarization, and political disinformation: A review of the scientific literature //Political polarization, and political disinformation: a review of the scientific literature (March 19, 2018). – 2018. – Vol.19. – p. 1-55

REFERENCES:

1. Ashrapova A. Kh. et al. Language Manipulation in the Works of Russian and Foreign Scientists: Theoretical Issues of Terminology // Philological Sciences. Issues of Theory and Practice. 2022. Vol. 15. № 9. Pp. 2771-2778
2. Saenko V. N. Manipulation of Consciousness in Modern Social Practices // Teleskop: Journal of Sociological and Marketing Research. 2021. No. 2. Pp. 124-130
3. Avdeenko E. V. Manipulation as a Social Phenomenon //NOMOTHETIKA: Philosophy. Sociology. Law. 2023. Vol. 48. No. 3. Pp. 580-590
4. Ilyin A. N. Psychological Manipulation in Advertising as a Factor of Changing Consciousness in a Consumer Society //Psychopedagogy in Law Enforcement Agencies. 2023. Vol. 28. No. 1 (92). Pp. 49-57
5. Zulfukharqyzy D., Esimkhanova M. Vaktsiny ot Covid-19 i nezheletel'nye yavlenii: o chem na samom dele issledovanie 99 millionov chelovek [COVID-19 vaccines and adverse events: what the study of 99 million people is really about]// URL: <https://factcheck.kz/fastchesk/vaktsiny-ot-covid-19-i-nezheletelnye-yavleniya-o-chyom-na-samom-dele-issledovanie-99-millionov-chelovek/> (accessed: 25.05.2026)Subbotina M. V. The Culture of Cancellation: A Manifestation of Social Justice or a New Tool for Manipulation //Society: Sociology, Psychology, Pedagogy. 2022. No. 3 (95). Pp. 34-37
6. Antonova O. G. Manipulation as a Phenomenon of the Information Society //Izvestiya of Saratov University. New Series. Series Sociology. Political Science. 2023. Vol. 23. No. 3. Pp. 289-293
7. Novikov O. G., Filippov A. R. Mechanisms of Manipulation of Public Consciousness //Vlast. 2024. V. 32. No. 3. Pp. 94-100
8. Marmazova T. I., Fomenko M. V. Political ecology as a tool for manipulating the consciousness of modern man //Ecophilosophy in the design of a noospheric city. 2021. Pp. 40-47

- 
-
9. Bradshaw S., Howard P. N. The global disinformation order: 2019 global inventory of organised social media manipulation. Oxford, 2019. 26 p.
 10. Tucker J. A. et al. Social media, political polarization, and political disinformation: A review of the scientific literature //Political polarization, and political disinformation: a review of the scientific literature (March 19, 2018). – 2018. Vol.19. p. 1-55